

GEDEPORTEERDE JODEN

wel doorkomen!' . . . Mijn vrouw zei ook wel: 'Misschien zien we je ouders wel en wie weet tref je je vader daar in een of ander *Stube*-dienstje!' Je bracht de dag door met speculaties maken. Je zei elkaar dingen, die je elkaar bijna nooit zei, en je nam elkaar beloften af om toch maar vol te houden . . . Ik herinner me dat we een kleine balans opmaakten van ons leven.

. . . Velen zullen de nacht als verschrikkelijk beschrijven, omdat er bijna niet te slapen was. Ik lag op de bagage en vond dat niet zo erg.

Opmerkelijk was, hoe weinig er gegeten werd, terwijl ieder vrij veel proviand bij zich had; deze werd bijna niet gebruikt. De spanning was er te groot voor. Ook werd de stemming vrij gauw geprikkeld . . . Ieder was bang en wilde er toch niet voor uitkomen.¹

'Ieder was bang' – ja, dat gold voor veruit de meesten, en het kan wel niet anders of die angst moet het sterkst zijn geweest bij diegenen die een fysiek gebrek hadden, en bij de zieken. Wat zou de naaste toekomst brengen? Zou men Nederland ooit terugzien? Tegenover een Joodse vrouw die in februari '44 naar Auschwitz gedeporteerd werd, zat in de goederenwagon een ouderpaar met twee kleine kinderen. 'Mammie, waar gaan we nu heen?' hoorde ze een van die kinderen vragen: het oudste, dat ongeveer vier jaar was. 'Die vraag', schreef ze, 'deed mij pijn. Ik zag dat de moeder van het kind afwezig staarde en zachtjes antwoordde: 'Dat zul je wel zien, lieveling. Probeer maar wat te slapen.'²

★

Wanneer er, zo stellen wij ons voor, één factor was die veel gedeporteerden de hoop deed koesteren dat zij de beproevingen die in 'Polen' wachtten, zouden doorstaan, dan was dat wel het vertrouwen dat de gezinnen bijeen zouden blijven, zoals in Westerbork het geval was geweest, ja dat zij wellicht familieleden die eerder gedeporteerd waren, in de 'werkkampen' opnieuw zouden ontmoeten. In bezet Nederland hadden de Duitse autoriteiten enkele malen publiekelijk beloofd dat het gezinsverband bij 'de arbeidsinzet in Duitsland' gehandhaafd zou worden. Dat leek ook logisch. Men zou moeten werken, en hoe kon men van de mannen verwachten dat zij tot een normale arbeidsprestatie zouden komen, als zij niet voor hun vrouwen en kinderen konden zorgen? Het wekte dan ook in de periode van eind augustus tot

¹ 'Verslag van mededelingen van E. A. Cohen', III, p. 8-9. ² J. Hamburger-Bolle: 'Verslag' (z.d.), p. 6.